

УДК 343.36

Мандро О. В., здобувач кафедри
кримінального права НАВС

Потерпілі у насильницьких злочинах проти правосуддя (ст.ст. 377-379 Кримінального кодексу України)

Проведено аналіз та окреслено особливості потерпілих у насильницьких злочинах проти правосуддя (ст.ст. 377-379 Кримінального кодексу України), розглянуто їх ознаки та запропоновані зміни і доповнення до чинного 379 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: потерпілий, правосуддя, суддя, народний засідатель, присяжний, близькі родичі.

Проведен анализ и очерчены особенности потерпевших в насильственных преступлениях против правосудия (ст.ст. 377-379 Уголовного кодекса Украины), рассмотрены их признаки и вынесены предложения по усовершенствованию действующего Уголовного кодекса Украины по данной проблематике.

Ключевые слова: потерпевший, правосудие, судья, народный заседатель, присяжный, близкие родственники.

The analysis and outlines the features of victims of violent crimes against justice (Articles 377-379 of the Criminal Code of Ukraine) considered their symptoms and proposed amendments to the current 379 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: victim, justice, judge, people's assessor, juror, close relatives.

Актуальність досліджуваного питання зумовлена тим, що саме виконання суддями, народними засідателями і присяжними соціально необхідних функцій зі здійснення правосуддя та наділення їх у зв'язку із цим певними владними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист вказаної категорії осіб та їх близьких родичів як можливих потерпілих від насильницьких злочинів проти правосуддя (ст.ст. 377-379 Кримінального кодексу України (далі – КК)).

Ступінь розробки теми. Питанню злочинам проти правосуддя та потерпілому у злочинах приділяли увагу такі вчені, як І. А. Вартилицька, І. С. Власов, М. Н. Голодюк, С. Є. Дідик, Н. Д. Квасневська, В.В. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, А. Г. Мартіросян, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. О. Сенаторов, М. В. Сийплові, В. В. Сміх, І. М. Тяжкова, М. І. Хавронюк, К. Н. Харісов, А. І. Чучаєв, Т. В. Шимко та ін. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, проблема потерпілого у злочинах проти правосуддя, що вчиняються із застосуванням насильства, залишається не дослідженою, а в юридичній літературі вказані питання висвітлені недостатньо.

Метою даної статті є встановлення особливостей визначення та аналізу потерпілого у насильницьких злочинах проти правосуддя (ст.ст. 377-379 КК).

У кримінальному праві традиційно використовують поняття потерпілого, закріплене у ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, відповідно до ч. 1 якої потерпілим може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Ч. 3 вказаної статті КПК до потерпілого відносить також особу, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Крім того, як зазначено в ч. 4 ст. 55 КПК, потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства, але якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа

перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, тому положення ч.ч. 1-3 ст. 55 КПК поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Відповідно, потерпілим у такому випадку може визнаватися одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб [9].

Відомо, що ознаками, що характеризують потерпілого від злочину, є соціальна належність (потерпілим не може бути тварина, річ чи явище – лише соціальний суб'єкт, тобто фізична чи юридична особа, держава), спричинена шкода (збитки, які заподіяні (чи можуть бути заподіяні) внаслідок злочину), а також факт вчинення злочину (а не будь-якого іншого діяння, зокрема малозначного, або вчиненого за обставин, що виключають його злочинність, або проступку). З огляду на це слід погодитись із визначенням, запропонованим М. Сенаторовим, який вказує, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що перебуває під охороною закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої [14, с. 7]. Ознаки потерпілого, а також пов'язані із ними обставини, дозволяють з'ясувати соціальну сутність злочину, характер та ступінь суспільної небезпечності, відмежовувати суспільно небезпечні діяння. Потерпілий входить до кола ознак, що характеризують об'єкт злочину, проте є обов'язковим лише у тих складах, у яких він сам чи його поведінка, будучи зазначеними у диспозиції кримінально-правової норми, впливають на кваліфікацію дій винної особи, що можна побачити на прикладі аналізованих нами насильницьких злочинів проти правосуддя.

Безпека учасників кримінального судочинства є важливим засобом запобігання втручання у здійснення правосуддя [12]. Правильною видається думка В. В. Кудрявцева про групування потерпілих від аналізованих насильницьких злочинів проти правосуддя за юридичними ознаками є дві категорії:

- фізичні особи, які є носіями судової влади і наділені повноваженнями із здійснення правосуддя;
- близькі родичі цих осіб [10, С. 74].

Відповідно до положень ст.ст. 377-379 КК, потерпілими від насильницьких злочинів проти правосуддя можуть бути: 1) суддя; 2) народний засідатель; 3) присяжний; 4) їх близькі родичі.

Під суддею у ст.ст. 377-379 КК слід розуміти професійного суддю, який є службовою особою і в конституційному порядку наділений повноваженнями здійснювати правосуддя у Конституційному Суді чи будь-якому суді загальної юрисдикції (місцевому, апеляційному, вищому спеціалізованому, Верховному Суді). Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 р., суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та вказаного Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [2]. Поняттям «суддя» охоплюються також голови і заступники будь-яких судів, що функціонують в Україні (місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України). Водночас у даному випадку не охоплюються зазначеним поняттям народний засідатель і присяжний, які у разі, коли вони беруть участь у розгляді справи, є також суддями.

Якщо погроза чи насильство застосовувалися щодо Голови або судді Конституційного чи Верховного Суду України, а також вищих спеціалізованих судів України у зв'язку з

їхньою державною чи громадською діяльністю як представників судової гілки влади, дії винного слід кваліфікувати за ст. 346 КК України. Посягання ж на життя Голови або судді Конституційного чи Верховного Суду України, а також вищих спеціалізованих судів України у зв'язку з їх діяльністю потрібно кваліфікувати за ст. 112 КК України.

Так, у справі №: 1120/1562/12 Петрівського районного суду Кіровоградської області правильно визначено потерпілого від злочину, передбаченого ч.1 ст. 377 КК. За фабулою справи, гр. А., з метою помсти у зв'язку з винесенням обвинувального вироку суддею М., власноручно написав листа, в якому виклав погрози вбивством, фізичною розправою судді Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. та членам її сім'ї. Погрози вчинення фізичного насильства, викладені гр. М., мали усвідомлений, ясно виражений та конкретний прояв здійснити злочинний намір після відбуття призначеного гр. А. покарання. Лист з викладеними погрозами вбивством, насильством щодо судді гр. М. та її близьких родичів, у зв'язку зі здійсненням нею правосуддя, гр. А. вклав до конверта та відправив поштою. Вищевказаний лист із погрозами суддя Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. отримала та, ознайомившись з його змістом, сприйняла погрози реально [15]. Отже, потерпілою в даному випадку треба визнати суддю Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. Саме тому дії гр. А. вірно кваліфіковані за ч. 1 ст. 377 КК, так як він скоїв злочин проти правосуддя, а саме погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Наступним видом потерпілого в аналізованих злочинах є народний засідатель та присяжний. Народні засідателі і присяжні — це представники народу, які у визначених законом випадках залучаються для здійснення правосуддя, що є втіленням вимог і гарантій, передбачених в Конституції України. Так, згідно зі ст. 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [8]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» народним засідателем, присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (суддями), забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [2].

Для кваліфікації посягання за ст.ст. 377-379 КК України не вимагається, щоб на момент його вчинення суддя обов'язково перебував на посаді судді, а народний засідатель та присяжний були залучені до здійснення правосуддя.

Останнім, четвертим видом потерпілих від аналізованих насильницьких злочинів проти правосуддя, є близькі родичі суддів, народних засідателів та присяжних. Та обставина, що потерпілими від злочинів, передбачених ст.ст. 377-379 КК, можуть бути також близькі родичі осіб, що беруть участь у відправленні правосуддя, тільки підтверджує основну спрямованість аналізованих злочинів на перешкоджання законній діяльності останніх, а відповідно і на заподіяння шкоди інтересам правосуддя. Коли втручання в законну діяльність суду шляхом протиправного впливу на певних службових осіб не дає бажаних результатів або уявляється неможливим чи малоефективним, винні часом намагаються домогтися зазначеної мети шляхом протиправного впливу на близьких родичів цих осіб [13, с. 30].

Отже, потребує особливого розгляду поняття «близьких родичів» суддів, народних засідателів та присяжних. Адже це та категорія осіб, впливаючи на яку злочинці

можуть втручатися у діяльність суду. Тому цілком логічно і правильно закон крім осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя, охороняє і їх близьких родичів.

До числа близьких родичів відповідно, до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [1]. Ст. 3 КПК, визначаючи основні терміни КПК, вказує ідентичне значення поняття «близькі родичі», при цьому ототожнюючи поняття «близьких родичів» з «членами сім'ї» [9].

Подібні тлумачення містяться і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» у п. 13, де вказано, що важливими гарантіями незалежності суддів є забезпечення їх особистої безпеки та їх державний захист. У разі коли під час здійснення правосуддя чи у зв'язку з цим виникають обставини, що свідчать про наявність небезпеки для життя, здоров'я, житла чи майна судді або його близьких родичів, відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» головам судів необхідно вживати заходів для безперешкодного здійснення правосуддя, контролювати виконання органами внутрішніх справ таких заходів безпеки, як здійснення особистої охорони цих осіб, їх житла, майна, видача зброї чи засобів індивідуального захисту тощо [12].

Разом з тим, слід погодитися з думкою науковців, як вважають, що поняття «близькості осіб» визначається не біологічними (ступінь споріднення), а соціальними факторами [13, с. 31]. Тому більш оптимальною була б вказівка у аналізованих насильницьких злочинах на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», оскільки часто не родинна близькість, а глибокі особисті стосунки з певними особами можуть стати «вразливим місцем» судді, впливаючи на яке шляхом погроз або насильства у відношенні їхніх друзів, коханих винний може з великими шансами на успіх домогтися своєї мети. В. М. Мамчур, на дисертаційному рівні дослідивши питання «близьких родичів» як потерпілих від злочину, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, вважає, що посиленого кримінально-правового захисту потребують як близькі родичі особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, так і інші особи, які є близькими цій особі в силу тих чи інших життєвих обставин. Тому запропонував змінити формулювання у ст.ст. 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400 КК «їх близьких родичів» на формулювання «їх близьких» [11, С. 4-5, 17].

Нещодавно Законом України від 16.01.2014 р. № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» були внесені зміни до аналізованих нами насильницьких злочинів проти правосуддя (ст.ст. 377-379 КК), розширивши коло потерпілих від вказаних злочинів та ввівши до їх числа членів сім'ї судді, народних засідателів та присяжних [4]. Безперечно, це можна вважати позитивним явищем у вдосконаленні норм чинного КК, адже поза його дією залишалися ряд осіб, які не входили до категорії «близькі родичі». Відповідно до ст. 1 Закону України від 15.11.2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї» членами сім'ї визнаються особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [3]. Дещо інше роз'яснення

даного терміну містить Закон України від 7.04.2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції», вказуючи, що члени сім'ї — це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6]. Але, на жаль на підставі Закону України від 28.01.2014 р. № 732-VII «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» Закон України від 16.01.2014 р. № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» втратив чинність і диспозиції ст.ст. 377-379 КК на сьогодні не передбачають в якості потерпілого членів сім'ї судді, народних засідателів та присяжних [5].

У зв'язку з вищевикладеним логічно обгрунтованою видається позиція науковців щодо внесення змін до статей 377-379 КК, в яких необхідно замінити поняття «близьких родичів» на більш широке «близькі особи». Коло осіб, що можуть вводити до «збірного поняття» «близькі особи» в контексті ст.ст. 377-379 КК можна представити у виді трьох груп:

1. близькі родичі, як вони розуміються згідно наведених законодавчих актів (Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та КПК): батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати та сестри, дід, баба, внуки та інші особи, вище зазначені.

2. інші особи, що перебувають в спорідненні із суддею, народним засідателем, присяжним, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів: двоюрідні брати і сестри, тітка, дядько, племінник тощо.

3. особи, заручені з суддею, народним засідателем, присяжним, друзі, а також інші особи, життя, здоров'я і благополуччя яких завідомо для винного дорогої потерпілому в силу сформованих особистих стосунків: наречена, зять, невістка, теща, свекор тощо [13, с. 32].

Слід зауважити, що подібні пропозиції щодо пріоритетності поняття «близьких осіб» пропонувався українськими науковцями вже давно і неодноразово [7, с. 23]. Однак не були враховані законодавцем, хоча вони є логічно, психологічно і кримінологічно обгрунтованими.

Таким чином, можна зробити **висновок**. Підводячи підсумок вищевикладеному, слід зазначити, що потерпілий є ознакою, яка характеризує об'єкт злочину і може бути обов'язковим лише у тих випадках, коли його ознаки зазначені у диспозиції кримінально-правової норми та впливають на кваліфікацію дій винної особи, що ми і побачили на прикладі насильницьких злочинів проти правосуддя — ст.ст. 377-379 КК. Саме тому обов'язковими ознаками вказаних насильницьких злочинів проти правосуддя є суддя, народний засідатель, присяжний або їх близькі родичі.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень злочинів проти правосуддя загалом і насильницьких в тому числі, залишається багато не вирішених питань щодо вищевказаних складів злочинів. Особливу увагу законодавцю при удосконаленні норм чинного КК в контексті злочинів проти правосуддя варто зосередити на визначенні кола потерпілих від насильницьких злочинів проти правосуддя. Адже в науковій літературі неодноразово вказувалося, що більш логічно обгрунтованою у аналізованих насильницьких злочинах була б вказівка на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», про необхідність чого може свідчити і описана вище діяльність Верховної Ради України в січні 2014 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
2. Закон України «Про судову устрій та статус суддів» від 07.07.2010 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
3. Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
4. Закон України від 16.01.2014 р. № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судову устрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/721-18>
5. Закон України від 28.01.2014 р. № 732-VIII «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18>
6. Закон України від 7.04.2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
7. Зеленецький В. С. Проблеми забезпечення безпеки судей як умови їх незалежності при ставленні правосуддя / В. С. Зеленецький, Н. В. Куркин // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Матеріали міжнарод. науково-практич. семінару. — Х. — К., 2006. — С. 22-24.
8. Конституція України від 28.06.1996 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>
10. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Віктор Вікторович Кудрявцев. — О., 2006. — 205 с.
11. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Мамчур — К., 2002. — 22 с.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>
13. Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції: Монографія / Кер. авт. колективу і відповідальний редактор О. М. Костенко. — К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. — 172 с.
14. Сенаторов М. О. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. О. Сенаторов. — Х, 2005. — 18 с.
15. Справа №: 1120/1562/12, Петрівський районний суд Кіровоградської області // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27937989>.